

बोधोवायुपुराणे दर्शितः “तयोदशस्तमे स्तूये चतसृ-
 ष्वेव नाडिषु । भूतविज्ञा तु या तत्र शिवरात्रिव्रतचतु-
 र्दिति” । अतएव नरेऽपि “प्रदोषव्यापिनी पाङ्ग्रा शिव-
 रात्रिचतुर्दशी । रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मात्तां ससु-
 पोषयेदिति” । कामिके “आदित्यास्तमये काले अस्ति-
 चेद्या चतुर्दशी । तद्वातिः शिवरात्रिः स्यात्सम्भवे
 उत्तमीतमेति” । निशीथवेधो नारदीयसंहितायां
 दर्शितः । “अर्द्धरात्रयुता यत्र माघकृष्णचतुर्दशी ।
 शिवरात्रिव्रतनक्षत्रोऽश्वमेधफलं लभेदिति” । अतएव
 नरेऽपि “भवेद्यत्र तयोदश्यां भूतव्याप्ता महानिशा ।
 शिवरात्रिव्रतनक्षत्रं कुर्याज्जागरणन्तयेति” । ईशान-
 संहितायाम् “माघकृष्णचतुर्दश्यामादिदेवोमहा-
 निशि । शिवलिङ्गतयोद्भूतः कोटिस्तूर्यसमप्रभः ।
 तत्कालव्यापिनी पाङ्ग्रा शिवरात्रिव्रते तिथिः । अर्द्ध-
 रात्रादधश्चोर्ध्वं युक्ता यत्र चतुर्दशी । तत्तिथावेव
 कुर्वीत शिवरात्रिव्रतं व्रती । नाङ्ग रात्रादधश्चोर्ध्वं
 युक्ता यत्र चतुर्दशी । नैव तत्र व्रतङ्गुर्यादायुरैश्वर्यहानि
 देति” । “व्याप्यार्द्धरात्रं यस्यान्तु लभ्यते या चतुर्दशी ।
 तस्यामेव व्रतकार्यं मत्प्रसादादिभिर्नरैः । पूर्वेद्यु-
 र्नां परेद्युर्वै महानिशि चतुर्दशी । व्याप्ता सा दृश्यते
 यस्यान्तर्सां कुर्यात्प्रव्रतचरः । लिङ्गाविर्भावकाले तु व्याप्ता-
 माङ्ग्रा चतुर्दशी । तदूर्ध्वार्धोत्थिता भूता सा कार्या
 व्रतिभिः सदा । मम प्रियकरी हेप्रा माघकृष्णचतुर्दशी ।
 महानिशान्तितायान्तु तत्र कुर्यादिदं व्रतमिति” । एवं
 स्मृतिं पूर्वेद्युरेव यत्र प्रदोषनिशीथोभयव्याप्तिफलं व्रत-
 नाचरणीयम् । पूर्वेद्युरेवोभयव्याप्तौ स्कन्दपुराणे प-
 ष्यते । “तयोदशी यदा देवि ! दिनभुक्तिप्रभाषतः । जा-
 यरे शिवरात्रिः स्यान्निशि पूर्णा चतुर्दशी । दिनभुक्तिरक्त-
 मया । परेद्युरेवोभयव्याप्तौ कामिके पश्यते “निशाहये
 चतुर्दश्यां पूर्वात्वाद्या परा शुभेति” । दिनहयेऽप्युभय-
 व्याप्तिस्तु न सम्प्रप्यते यामहवष्टहेरभावात् । दिन-
 हयेऽप्युभयव्याप्तिप्रभाषोऽपि न सम्भाव्यते यामहवष्टयस्या-
 भावात् । एकैकस्मिन् दिनैकैकव्याप्तौ तु कथमिति चेत् ।
 सा हेप्रां प्रवृत्ते । पूर्वेद्युर्निशीथव्याप्तिः परेद्युः
 प्रदोषव्याप्तिरिति । तत्रैकव्याप्तेर्दिनहये समानत्वेऽपि
 जयायोगस्य प्रशस्तत्वाद्दृश्ययोगस्य निन्दितत्वाच्च पूर्वेद्यु-
 रेवोपवासः । जयायोगप्राप्तश्चक्षुर्नैकवर्णैराहतत्वादवग-
 र्हते । तथा च स्कन्दपुराणे पश्यते “जन्माष्टमी स्कन्द-

घटी शिवरात्रिचतुर्दशी । एताः पूर्वयुताः कार्यास्ति-
 थ्यन्ते पारणम्भवेत्” । “जन्माष्टमी रोहिणी च शिव-
 रात्रिस्तथैव च । पूर्वविज्ञैव कर्त्तव्या तिथिभान्ते च
 पारणम्” । “आवशी दुर्गनयमी तथा दुर्वाष्टमी च वा ।
 पूर्वविज्ञा तु कर्त्तव्या शिवरात्रिवर्षेर्दिनमिति” । “जय-
 नी शिवरात्रिश्च कार्यं भद्राजयान्विते” इति । नागर-
 खण्डे “माघफाल्गुनयोर्मध्ये अक्षिता या चतु-
 र्दशी । जनक्रेन समायुक्ता कर्त्तव्या सा सदा तिथि-
 रिति” पञ्चपुराणे “अर्द्धरात्रात् पुरस्ताच्चेज्जयायोगो
 यदा भवेत् । पूर्वविज्ञैव कर्त्तव्या शिवरात्रिः शिव-
 प्रियैरिति” । ब्रह्मवैवर्ते “रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्त्तव्यं
 संसृष्टी तिथिः । अन्येषु व्रतकल्पेषु परयुक्तास्तुपावसे-
 दिति” । दर्शयोगनिन्दा च स्कन्दपुराणे दर्शिता
 “महतामपि पापानां दष्टा वै निःश्रुतिः पुरा । न दष्टा
 कुर्वतां पुंसां कुह्युक्तां तिथिं शिवामिति” । अस्यान्य
 पि यानि कानिचिद्दर्शयोगनिन्दावचनानि तत्र तत्र
 कार्यन्ते । तानि सर्वाण्यस्मिन्निप्रये योजनीयानि ।
 यदा पूर्वेद्युर्निशीथादूर्ध्वं पठन्ता चतुर्दशी, परेद्युः क्ष-
 यवशात्निशीथादवर्गेव समाप्ता तदा पूर्वेद्युः प्रदोष
 निशीथव्याप्तौ रूभयोरप्यसम्भवात्परेद्युः प्रदोषव्याप्ते-
 रेकस्याः सङ्गावाच्च परविज्ञैव ग्राह्या । एतदेवाभिप्रेत्य-
 स्मर्यते “माघाक्षिते भूतदिनं कदाचिदुपैति योगं यदि
 वृक्षदृशा । जयाप्रयुक्तां न तु जात कुर्यात्क्षिप्रस्य-
 रात्रिं प्रियकृच्छिवस्येति” । यदा पूर्वेद्युः प्रदोषादूर्ध्वं
 पठन्ता चतुर्दशी, परेद्युः क्षयवशात्प्रदोषादवर्गेव समाप्ता
 तदा परेद्युर्व्याप्तिद्वयाभावात्पूर्वेद्युर्निशीथव्याप्तेः स-
 ङ्गाज्जयायोगाच्च पूर्वेद्युरेवोपवासः । अत्रायं वि-
 वेकः सम्पन्नः । दिनहये निशीथव्याप्तौ तदव्याप्तौ च
 प्रदोषव्याप्तिर्नियामिका । तथा दिनहयेऽपि प्रदोषव्याप्तौ
 तदव्याप्तौ च निशीथव्याप्तिर्नियामिका । एकैकस्मिन्
 दिन एकैकव्याप्तौ लयायोगो नियामक इति । अथ
 शिवरात्रिव्रतस्याहोरात्रसाध्यत्वेनाहनि रात्रौ च सम्बन्धे
 साधारणे सति अर्द्धवैभक्त्येव प्रदोषनिशीथयोरेव
 कुतः शास्त्राणां वक्ष्यता इति चेत् । रात्रेरत्र प्रधा-
 नत्वादिति श्रूयः । तत्प्राधान्येन चोपपत्तिः स्कन्द-
 पुराणे पश्यते “निशि अमन्ति भूतानि शक्तयः शूलभट्ट-
 वतः । अतस्तस्यां तयोदश्यां सत्यां तत्पूजनम्भवेदिति” ।
 तस्यान्तयोदश्यामिति अधिकरणे सम्प्रत्यौ । तथा